

Хлопчик Мотл (скорочено)

Шолом-Алейхем

Б'юся з вами об заклад, на скільки хочете, що ніхто в світі не тішився так теплим, ясним днем після Пасхи, як я, Мотл, хлопчик кантора Пейсі, і сусідова теличка, яку звуть Миня (це я, Мотл, прозвав її Миня).

Обоє zarazом відчули ми першого теплого після пасхального дня перше проміння теплого сонця, обоє zarazом відчули запах першої зеленої травички, і обоє zarazом вилізли ми з похмурої тісняви, щоб зустріти перший любий, ясний, теплий, весняний світанок.

Вихопившись на Божий вільний, ясний світ, ми обоє, я і Миня, з вдячності до природи, почали виявляти нашу радість. Я, хлопчик кантора Пейсі, підняв обидві руки вгору, розкрив рота і ввібрав у себе стільки свіжого повітря, скільки було моїх сил. Мені здалося, що я расту вгору, і мене тягне ген-ген туди, в глибоке — глибоке синє небо, де линуць димчасті, легкі хмарки... І з моїх переповнених грудей мимохіть виривається якийсь спів, ще кращий, ніж той, що ми разом з батьком співали у свято перед амвоном, спів без слів, без нот, без будь-якої мелодії, схожий на спів водограю, бурхливих хвиль, схожий на "Пісню пісень". Мене охоплює якесь нелюдське піднесення, небесне натхнення: "Ой тату! Ой батечку! Ой — ой любий Бо-оже!"

Миня, сусідова теличка, спочатку сунула чорну вогку морду в сміття, тричі копнула передньою ніжкою землю, задерла хвіст, потім підстрибнула на всіх чотирьох і глухо замукала: "Му!" Оце "му" видалося мені таким кумедним, що я не міг не засміятися і не скопіювати оце "му" на такий самий манір, як Миня. Міні це, видно, сподобалось, бо, недовго думаючи, теличка повторила те саме ще раз, на той самий манір і з тим самим підстрибуванням. Само собою зрозуміло, що я негайно знову скопіював її до найменших подробиць. Отак кілька разів: я — стриб, теличка — стриб, теличка — "му", я — "му". Хтозна, докіль тривала б ця забавка, якби не потиличник ззаду від мого старшого брата Елі, та ще всією п'ятірнею...

Ось уже скоро три тижні, як я у кантора Герш-Бера, а співати мені майже не доводиться. У мене інша робота. Я ношуся з його Добцею. Добця горбата. Її ще нема двох років, проте вона, нівроку, важкенька, важча за мене. Я насаджуюся, носячи її на руках. Добця мене любить. Вона охоплює мене своїми сухорлявими рученятами і чіпляється за мене тонкими пальчиками. Добця мене любить. Вона не дає мені спати цілі ночі. "Кіко, кі!" — це означає, щоб я її колисав. Коли я їм, вона вириває у мене з рота: "Кіко, кі!" — це означає: дай мені!..

Мене тягне додому. Харчі тут теж не дуже добрі... Сьогодні свято. Хочеться піти надвір, а Добця не пускає... І приходять до мене гість — Миня, сусідова теличка, дивиться на мене своїми повними розуму очима і каже мені: "Ходім!" Ми спускаємося схилами до річки. Недовго вагаючись, я закочую штанці: гоп! — і я вже в річці. Я пливу, і Миня пливе за мною. На другому березі добре. Нема кантора, нема Добці, нема

хворого тата... Прокидаюся — аж це тільки сон!..

Утекти! Утекти! Але як утекти? Куди? Додому, звичайно. Проте кантор Герш-Вер уже прокинувся раніше за мене. Він наказує мені швидко одягнутися і піти разом з ним до синагоги. У синагозі бачу мого брата Елю. Звідки він тут взявся? Що б це означало? Еля говорить про щось із кантором, той незадоволений. Він каже:

— Тож пам'ятай, Бога ради, негайно після обіду!..

— Ходімо! Побачишся з татом! — каже мені мій брат Еля, і ми йдемо вдвох додому...

— Кого ти шукаєш? — звертається до мене мама.

— Кого шукає хлоп'я? Теличку, певне... — так каже наша сусідка Песя і сповіщає мені. — Ех, хлопчику, немає вже телятка! Мусили продати різникові. Хіба інший вихід був?

Сусідка Песя ще довго розмовляє з мамою, а мене вабить до колод, до телички, до телички! Якби не соромно було, я б заплакав.

Мій брат Еля заводить мене до світлиці хворого. Пахне аптекою. Тато помічає мене, кличе до себе довгим сухорлявим пальцем. Мій брат Еля підштовхує мене ззаду. Підходжу до тата. Я його ледве впізнаю. Обличчя жовте, мов глина. Чорні очі сидять глибоко, наче взяті в оправу чужі очі. Шия така тонка, що голова ледве тримається на ній. Щастя, що він не може сидіти... Губами він якось дивно ворухить, наче людина, що пливе! Він кладе мені на обличчя гарячу руку з кощавими пальцями, на губах з'являється крива посмішка, як у мерця...

Аж ось заходить мама. За нею лікар, веселий, чорнявий лікар, з великими вусами. Він вітається зі мною, як із старим, добрим приятелем, частує мене щиглем у живіт.

— Маєте гостя на свято? Вітаю вас.

Погляди всіх звертаються до мене, "гостя", а "гість" дивиться на долівку, і подумки він уже надворі, десь біля колод, біля будяків, що колються, біля сусідової телички з розумними очима, яка вже стала "скотиною", біля річки, що дзюрчить там, під горою.

Раптом чую в хаті дивний зойк і плач... Пізнаю мамин голос. Дивлюся — збіговисько у нашій хаті... Чоловіки і жінки... Той вбігає, той виходить... Я лежу собі на колоді долілиць. Мені добре!..

І нараз все стає мені зрозумілим. Серце в мене стискається і хочеться плакати, не знаю сам чого... І жаль мене бере за маму, не можу бачити, як вона плаче, і як умліває, і як тремтить у мого брата на руках. Я полишаю свій палац з виноградником, підходжу до неї ззаду і кажу їй тими словами, що мій брат Еля, і сльози капають з моїх очей:

— Мамо! Сьогодні свято, сьогодні Зелені свята, мамо! Мамо, не можна плакати, мамо!..

Відколи я почав усе розуміти, не пам'ятаю, щоб я був у такій пошані, як зараз. Чого це, питаєте, мені така шана? Мій тато, кантор Пейся — ви ж знаєте? — помер у перший день п'ятидесятниці, і я лишився сиротою... В хедер я не йду, не вчусь, не молюсь, не співаю в синагозі. Вільний від усього!

Мені добре — я сирота!..

Поздоровте мене! Я вже знаю весь кадиш напам'ять. У синагозі стаю на лавку, відтарабаню кадиш, аж лящить! Голос я теж маю — успадкував від мого тата, — справжнє сопрано. Всі хлопчакі заздять мені. Жінки плачуть. Заможні хазяї дарують мені по копійці. Сино́к Йосі-багатія, косоокий Генах (він страшенний заздрісник), коли справа доходить до кадиша, показує мені язика — він просто аж вмирає, так кортить йому, аби я засміявся. Йому на зло я не сміятимусь. Через те, що я читаю кадиш уранці і ввечері, я вже більше не йду до кантора Герш-Вера і не няньчуся з його донькою Добцею. Я вільний. Цілий день бавлюся на річці — або ловлю рибу, або купаюсь. Ловити рибу я навчився самотужки. Коли хочете, я можу вас теж навчити. Скидаєш сорочку, зав'язуєш вузлом рукав і йдеш поволі по шию у воді. Треба йти довго-довго. Коли відчуваєш, що сорочка важка, це означає, що вона повна. Виходиш тоді мерщій, витрушуєш усю траву з багном і добре придивляєшся. У траві частенько лежать маленькі жабенята — киньте їх назад у воду, шкода їх — це живі істоти. У багні можете часом знайти п'явку. А це гроші... За десяток п'явок можете дістати три шеляги, півтори копійки. Це гроші... Риби не шукайте. Колись була і риба — тепер нема. Я не ганяюсь за рибою. Я радий, коли є хоча б п'явки. Звідки довідався мій брат Еля, що я ловлю рибу, — не знаю. Він мені мало не відірвав вухо за рибальство...

Ану, вгадайте, де рай! Не вгадаєте. Знаєте чому? Бо у кожного він в іншому місці. Приміром, мама каже, що рай там, де мій батько, кантор Пейся, перебуває. Там, каже вона, перебувають душі всіх чесних людей, які, бідолашні, повірилися на цьому світі. Так каже моя мама і витирає при цьому очі, як звичайно робить, згадуючи про тата. А ось спитайте моїх товаришів, і вони вам розкажуть, що рай перебуває десь на високій, до самісінького неба, горі з чистого кришталю. Хлопці бігають там вільно, не вчаться, а тільки цілими днями купаються в молоці і повними пригорщами їдять мед. Думаєте, це все? Приходить палітурник і каже, що справжній рай тільки в лазні напередодні суботи. Я сам це чув від чоловіка нашої сусідки, палітурника Мойші, щоб я так чув багато радісних новин! Тепер скажіть, чия правда? Коли б, наприклад, спитали мене, я б сказав, що рай — це сад лікаря Менаші. Яких тільки фруктів не знайдете в цьому саду! Яблука, і груші, і вишні, і сливи, і черешні, і порічки, і персики, і шпанка, і малина, і агрус, і ожина, і шовковиця, і чого тільки забажаєте! Навіть виноград на осінні свята дістають у лікарки Менашихи! Щоправда, коли покуштуєш цей виноград, очі на лоба вилазять — такий він кислий! Проте вона бере за нього гарні грошенята. Я знаю цей сад, як свої п'ять пальців... Звідки я це знаю? Не лякайтесь, я там ніколи ще не був. Як я міг там бути, коли сад огорожено високим парканом, а на паркані страшні цвяхи? Думаєте, це вже все? Там, у саду, є ще собака. Не собака, а вовк! Постає тоді питання, звідки я знаю цей сад? Ось послухайте — я вам розповім.

Мендела, різникового хлопця, знаєте чи ні? Тоді ви хати різникової не знаєте й поготів. Вона друга від хати лікаря Менаші і заглядає до нього в сад. Коли сидиш на даху у Мендела, можеш побачити, що робиться в саду. Досить видряпатись до нас на горище (я це роблю без драбини; коли-небудь я вам, може, скажу, як) і висунути ноги з віконця, як ви вже на даху різникового Мендела. Там ви лягаєте, як вам подобається:

або горілиць, або долілиць. В кожному разі лягти мусите, а то вас можуть, крий Боже, побачити! Присягаюсь вам, нема в світі більшої насолоди, як заглядати в сад. Це не сад, а справжнісінький рай!..

Мама переказала мені радісну звістку, що я вже маю посаду. Не у ремісника, борони Боже. Її вороги, каже вона, не доживуть, щоб син кантора Пейсі був ремісником. Моя посада, каже вона, вигідна, легка посада. Цілий день я буду в хедері, а на ніч ходитиму спати до старого Лур'є — великий багатій, каже вона. Він тільки хворий. Тобто взагалі він здоровий, їсть і п'є, і спить, але не вночі — вночі він не може спати. Діти старого бояться залишити його самого вночі. Треба мати людину, яка була б при ньому. Нехай це буде дитина, але жива душа.

— П'ять карбованців на тиждень обіцяють, і вечерю для тебе щодня, коли приходитимеш зі школи,— так каже моя мама. — Добру вечерю, багатійську. Того, що в них пропадає, вистачило б для вас усіх.

Здається, добре, еге ж? Навіщо ж плакати? Але інакше моя мама не може. Плакати вона мусить!

До хедера я тим часом ходжу не знати чого. Не вчуся. Нема для мене групи. Тому я допомагаю вчителівій жінці в хаті й бавлюся з кішкою. Робота в учительки неважка. Підмести хату, занести дрова — все це дурниці, не робота. Аби не вчитись. Учитися гірше. Зате кішка — набагато приємніша річ. Кішка, кажуть, бридка тварина. А я кажу: це брехня. Кішка — охайна тварина. Кішка, кажуть, хижак. А я кажу: це брехня. Кішка — лагідне створіння. Собака — тварина підлеслива, собака крутить хвостом. Кішка лащиться, а коли гладиш її по голівці, вона замружує оченятка і починає муркотіти. Я люблю кішку — що ж у тому поганого?..

Дорогою мама скаржиться, як їй гірко і тоскно ("гірко" — їй замало). Ми приходимо на мою вигідну посаду до старого Лур'є. Старий Лур'є живе в царському палаці. Так каже мама. У царському палаці мені цікаво побувати. Тим часом ми тільки на кухні. Я і мама. На кухні теж непогано. Усе блищить. Входить жінка, одягнена, мов пані. Вона розмовляє з мамою і показує на мене. Мама притакує. Мама збирається додому, наказує мені, аби я повадився по-людськи.

Мені дають їсти. Курячий бульйон з калачем (у будній день калачі) і м'ясо — цілу миску м'яса! Я поїв, і мені наказують іти нагору. Я не знаю, що таке "нагору", і мене відводить куховарка. Мене ведуть нагору східцями. Східці вистелені чимось м'яким. Для босих ніг це насолода. Ще не звечорило, а в них уже світяться лампи. Безліч ламп. Стіни обліплені цяцками і блюдцями. Крісла застелені шкірою.

Мене ввели до великої кімнати. Гарний дід, високий, із сивою бородою, широким лобом, у шовковому халаті, в оксамитовій ярмулці — оце і є старий Лур'є.

— Підійдіть сюди, побачите, що Рамбам каже

— Ви кличете мене?

— Вас, вас. А то кого ж? Ну, що ви скажете? Правда, чудово?

Я мовчу, а він гарячиться. Він гарячиться, а я мовчу. Чути дзенькіт замка. Заходить та сама по-панському вдягнена жінка. Вона підходить до старого Лур'є і щось говорить,

нахилившись близько до його вуха. Мабуть, він глухий. Інакше — навіщо їй кричати? Вона каже йому, щоб він мене відпустив, бо мені час уже спати... Мені злипаються очі. Я хочу спати. Раптом старий Лур'є підходить до мене і каже:

— Знаєш? Я тебе з'їм.

— Кого? Мене?

— Тебе! Тебе! Я мушу тебе з'їсти. Інакше не може бути!

Радісну звістку переказав він мені, оцей старий Лур'є.

Він мусить мене з'їсти! А що мама скаже? Мене обіймає жах. Я тремчу всім тілом. Я прислухаюсь і чекаю, коли він мене їстиме. І як саме? Тихенько кличу маму і почуваю, як вогкі краплини скочуються по моїх щоках, а зі щік до рота. Краплі солоні. Я ніколи ще так не сумував за мамою, як оце зараз...

Мабуть, я добре спав, бо, прокинувшись, оглядаюсь, на якому це я світі! Мацаю стіну. Мацаю канапу. Старий Лур'є все ще сидить над тією великою книгою, яку він називає "Рамбам". Мені подобається ім'я "Рамбам". Воно звучить у мене, як "бім-бом". Раптом я пригадую, що старий Лур'є тільки вчора хотів мене з'їсти. Боюсь, як би він мене не побачив і ще раз не схотів з'їсти. Входить та сама жінка, що вдягнена, як пані. Слідом за нею йде куховарка з великою тацею. На таці стоять горнятка з кавою, гарячим молоком і свіжі здобні булочки.

— Де хлопчик? — запитує Хана і оглядається на всі боки. — Ти нічого собі шибеник, як я бачу. Що ти тут робиш? Ходім зі мною на кухню. Там тебе мама дожидається.

— Не поспішайте, — каже куховарка до мами. — Нехай він вип'є хоч склянку кави з булочкою. Та й ви можете взяти склянку кави. Чорти їх не візьмуть!

Ви коли-небудь їли коржики, посипані цукром? Отакі на смак і багатієські здобні булочки. А може, ще кращі. Смак кави не можу вам описати. Райська насолода!..

Хана слухає маму. Скаржиться на свою лиху долю. Батько її помер. Хвалити Бога й за цю посаду! Ось тільки погано, що старий хазяїн трохи той...

Що таке "трохи той" — не знаю. Хана показує чомусь пальцем на лоба...

Мій брат Еля каже, що тепер світ не такий, як колись. Раніше, коли хотіли робити чорнило, доводилось купувати чорнильні горішки, товкти їх, потім варити не знати скільки часу, потім додавати синього каменю — цілий тарарам! Тепер, каже він, просто насолода! Купиш собі, каже він, в аптеці порошок такий і пляшечку гліцерину, змішаєш з водою, скип'ятиш на вогні — і чорнило готове.

Він пішов до аптеки і приніс силу — силенну порошоків, а гліцерину повну пляшку. Потім він замкнувся у світлиці й щось там робив. Що саме — не знаю. Це секрет. Порошок з гліцерином він змішав у досить великому горщику, горщик з мішаниною він засунув у піч і тихенько попросив маму, аби вона замкнула двері. Ми всі подумали бозна-що. Мама щохвилини заглядала в піч. Мабуть, вона боялася, щоб піч не розвалилася на друзки. Потім вкотили в хату бочку з-під квасу. Потім помалу витягли горщик з печі й помалу вилили мішанину в бочку. Потім почали лляти в бочку воду.

Коли бочка наполовину була наповнена, мій брат Еля сказав: "Досить!" І взявся до книги "За карбованця — сотню!"

По обіді ми почали розливати чорнило в пляшки. Пляшок мій брат Еля позносив з усього міста. Робота була дуже приємна, весела. Погано тільки, що це — чорнило. Ми обидва, я й мій брат Еля, вимазалися, мов чорти.

Скільки маємо чорнила — не можу вам сказати. Боюся, чи не тисячу пляшок. Але що з того, коли нема куди їх дівати. Еля був уже скрізь. Продавати вроздріб, пляшками, немає рації. Так каже мій брат Еля. Він гасає по місту сам не свій. Що робити з чорнилом?

— Я вже не думаю про чорнило! — каже мій брат. — Хай йому грець. Я думаю про пляшки! Цілий капітал лежить у пляшках! Треба якось спорожнити пляшки і зробити з них гроші!..

З усього він робить гроші! Вирішено, що треба чорнило вилити під три чорти! Погано тільки ось що: куди вилити стільки чорнила? Це ж просто сором!..

Насилу діждалися ночі. Ми виносимо пляшку по пляшці — і плюх надвір! "Якщо лити на одне місце, утвориться ціла річка. Треба розливати по різних місцях". Так каже мій брат Еля, і я його слухаюсь. Щоразу вишукую нове місце. Сусідчина стіна — плюх! Сусідів паркан — плюх! Дві кози лежать проти місяця і ремигають — плюх!..

Я ще лежу на своєму ліжку, на долівці, і чую крізь сон галас. Лунають знайомі голоси. Хочу пригадати, що було вчора. Ага! Чорнило! Схоплююсь і швиденько одягаюсь. Моя мама заплакана (коли вона не заплакана?). А мій брат Еля стоїть посеред хати ні в сих, ні в тих. В чому справа? Не одна справа, а кілька справ! Наші сусіди прокинулись уранці, і почалася веремія — їх без нояса зарізали! Що буде із стіною? З парканом? Вирішили, що моя мама і моя братова Бруха стануть і щітками позамащують білою глиною всі плями...

— Слухайте, ми їдемо до Америки! Де Америка?

— Не знаю. Знаю тільки, що далеко. Треба туди їхати й їхати так довго, аж поки приїдеш.

Моя мама витирає очі й береться до постелі, до подушок. Треба пересипати всі подушки. Америка — країна, де немає подушок. Все є там, крім подушок. Як там люди сплять — не розумію. їм, мабуть, дуже незручно спати! З чотирьох подушок мама робить одну.

А тут ще принесла лиха година нашу сусідку Песю. Побачивши, що ми пересипаємо подушки, вона, мабуть, вирішила розважити нас і виступила з цілою промовою:

— То ви, виходить, їдете до Америки? Дай Боже, щоб ви здоровенькі прибули туди і знайшли там своє щастя. У Бога все можливо. Ось торік поїхали туди мої родичі. Ми вже думали, що вони, боронь Боже, загинули в морі. Лише згодом через багато місяців прибула звістка, що вони вже, хвалити Бога, в Америці. Мучаться і влаштовують своє життя! Що й казати, варто пережити весь цей тарарам, все поламати, пересипати перини, їздити морем і таке інше!

Наша сусідка Песя ще довго говорила б. Щастя, що мама втручається і лагідно звертається до неї:

— Прошу вас, Песічко, серденько, будьте мені здорові, щасливі!..

Далі мама не може говорити. Починає плакати.

У хаті в нас уже порожньо — пуста. В кімнаті повно пакунків та подушок. Їх навалено мало не до стелі. Коли нікого немає, я видряплюю на всі подушки і зісковзую вниз, як на санчатах. Здається, що мені ніколи не було так добре, як тепер.

Тепер почалося нове — прощання. З хати до хати йдемо ми прощатись. Більш за всіх мені заздрить Гершел. Він не спускає з мене очей, зітхає і каже: "Скільки цікавого ти побачиш на світі!"

Так, я побачу багато цікавого на світі. Хоч би мерщій діждатися цього!..

З єврейської переклав Є. Райцин